

Csepli György

A hisztéria éve

A III. Magyar Köztársaság egyik éve sem volt nyugodt és indulatmentes, de minden különösebb „benchmarking” nélkül megkockáztatható, hogy a Köztársaság 17-ik évére a hisztéria nyomta rá bélyegét (feltéve ha a születésnapot 1989 október 23-ra tesszük).

Bibó István a múlt század 40-es éveiben, a második világháború idején írta az európai egyensúlyról és békéről szóló, befejezetlenül maradt művét, melyben a politikai eredetű közösségi hisztériák láttelepszerűen pontos leírását és elemzését adta. Bibó kiinduló tézise szerint a közösségi hisztériák akkor keletkeznek, ha hiteltelenné és ezáltal működésképtelenné válnak a társadalmi megismerés biztonságát szolgáló formaadó elvek. Erre láthattunk példát a császárkori Rómában, mely Tacitus tömeglélektani megfigyeléseit ihlette, s ez következett be a monarchia és arisztokrácia tekintélyvesztése nyomán Európa nemzeti közösségeiben, függetlenül attól, hogy politikai vagy kulturális keretek szerint képzelték el önmagukat.

Közösségi hisztériák

Közösségi hisztériák esetében tömegesen fellépő, intenzíven megnyilvánuló érzelmi kifejeződésekről van szó, melyek négy, egymástól nem függetlenül fellépő nagy tünetet egyesítenek:

- (1) A közösség elrugaszkodik a valóságtól.
- (2) A közösség képtelenné válik a az élet által feladott problémák megoldására.
- (3) A közösségi önértékelés bizonytalanra és túlméretezetté válik.
- (4) A környező világ behatásaira adott közösségi reakciók irreálisak és aránytalanok lesznek.

A közösségi hisztériák tünettanának paradoxona, hogy az egyének külön-külön nem feltétlenül hisztériások, sőt, mint Bibó írja „maguk személy szerint lehetnek igen ép lelkű, egészséges és szimpatikus emberek, s mindaz, amit a közösség nevében vagy a közösség ügyeiben tesznek, vallanak vagy gondolnak, az is az adott konstellációban igen józannak, realistának vagy legalábbis kikerülhetetlennek tűnik fel előttük.” (Bibó, 1986. I. 375.o.).

A közösségi hisztéria természetesen kitermeli a maga szereposztását, a korlátolt, ostoba öncsalókat, az elvakult, indulatvezérelt verőlegényeket valamint a cinikus haszonélvezőket. Maga a jelenség azonban nem az egyénektől függ, már csak azért sem, mert „egy-egy közösségi hisztéria gyakran több nemzedéken keresztül zajlik, s egészen más személyek élnek át bizonyos kiinduló élményeket, mások alakítanak ki egy hamis képet a közösség való állapotáról, és ismét másokon keresztül jelennek meg a közösség hisztérikus reakciói” (Bibó, im.375.o.).

A közösségi hisztériák keletkezése

Hogyan keletkeznek a közösségi hisztériák? Bibó erre a kérdésre azt válaszolja, hogy a kiinduló pont mindig egy hatalmas, a társadalom egészét érintő kudarc. A kudarc nem feltétlenül eredményez hisztériát. Nincs hisztéria, ha a társadalom tagjai megkeresik a kudarc okait, szétválasztják a belső és a külső okokat, vállalják a felelősséget azért, amiért magukat

kell hibáztatniuk, levonják a megfelelő tanulságokat, lemondanak a megvalósíthatatlan ábrándokról, s megoldható feladatokat tűznek ki maguk elé.

Hisztéria akkor lesz, ha a társadalom képtelen szembe nézni a kudarccal. „Belemenekül tehát valami álmegoldásba, a megoldás illúziójába, s kitalál valami formulát vagy kompromisszumot, melyekkel összeegyeztethetetlen dolgokat próbál összeegyeztetni, gondosan kímélve azokat az erőket, melyek a valóságban a megoldás útjában állnak, éppen azokat, melyekkel a megoldás érdekében meg kellene küzdeni” (Bibó, im. 378).

A következmény a hibás helyzetdefiníció, melyet Bibó a „hamis” jelzővel illet. A következmény zárt világkép lesz, mely megmagyaráz és igazol mindent, s nincs benne egyetlen ellentmondó elem sem. Bibó szóhasználatában a hamis és a hisztérikus ugyanazt jelenti: a vágyak diktatúráját az igazság felett.

A hamis helyzet hamis világképet szül, mely fenntartja a hamis helyzetet. Ez akkor következik be ha főszerephez jutnak a hamis kompromisszumok emberei, az összeegyeztethetetlen dolgokat összeegyeztető formulák mesterei, a hamis realisták, akiknek realizmusa mögött nincs más, csak erőszakosság, ravaszság vagy csökönység.

A létrejövő tudásszociológiai csapda nem ereszti a hamis realistákat és követőiket. A hamis helyzetdefiníció folyamatosan inadekvát reagálásokat eredményez, melyek tovább növelik az eredeti bajt, miközben lehetlenné válik a baj igazi természetének feltárása. Bibó találóan írja, hogy a végén „az erkölcsi önelégültségnek és a hatalmaskodásnak olyan túltengése lép fel, mely az egész környezetet harcra hívja ki. A harc kimenetele végsőleg sohasem kétséges, tekintet nélkül arra, hogy kinek mekkora a fizikai ereje, mennyi a katonája és mennyi a nyersanyaga: a sérült egyén vagy közösség nem azért bukik el, mert fizikailag gyengébb környezeténél, hanem azért, mert hamis viszonyban van a realitással” (Bibó, im.380.o.).

Integrálatlanság, dualizmus

A magyar társadalom százados baja az integrálatlanság, mely a hamis helyzetdefinícióknak egyszerre oka és következménye. A rendszerváltáskor egy pillanatig úgy tűnt, hogy a demokratikus politikai intézményrendszer intézményei úrrá lesznek az integrálatlanságon, s képesek lesznek megteremteni a polgárok egyetértését a társadalom életét rendező alapvető értékek és elvek mentén.

Ahogy haladt az idő, s kerültünk egyre beljebb a piacgazdaság valamint a politikai és kulturális pluralizmus differenciált világába, egyre inkább kiderült, hogy az egyetértés lehetetlen. Minden negyedik évben sor került ugyan országgyűlési választásokra, de a megosztottság minden választás után súlyosabb lett, mint annak előtte volt.

A magyar társadalom mindig is duális szerkezetben működött, ám demokratikus intézmények és szólásszabadság hiányában ez a kettősség csak kivételes történelmi helyzetekben vált nyilvánvalóvá, két válság között lappangott. A rendszerváltás mindenki meglepetésére újra termelte a kettősséget. Az új lehetőségek egyesek számára a felemelkedést, mások számára a lesüllyedést hozták, bár hiba volna ha a törésvonalat a rendszerváltás vesztesei és nyertesei között látnánk.

A rendszerváltás eredményeként bekövetkezett szelektív érvényesülés korábban elfojtott sérelmeket, zárványnak hitt identitáspolitikai alakzatokat, rég elfelejtettnek hitt szimbólumok

által aktivált azonosulásokat keltett életre. Bibó István a politikai hisztériáról beszélve eredetileg egy hisztérikus közösségre gondolt. A rendszerváltást követően kiderült azonban, hogy Magyarországon nem egy, hanem két hisztérikus közösség néz farkasszemet egymással.

A 2006-os év azért érdekes, mert világosan megmutatta, hogy a két rész-hisztéria hogyan erősíti, táplálja kölcsönösen egymást, lehetetlenné téve a hamis helyzetdefiníciótól való megszabadulást az egész közösség számára.

Jelenkori meghasonlás

A jelenség azért különös, mert a magyar nemzet a rendszerváltással elérte minden korábban kitűzött célját. Szabaddá és függetlenné vált, idegen megszállók földjéről eltávoztak, százados privilégiumok a nép elnyomására senkit sem hajtottak. Magyarország a NATO tagjaként bekerült a nyugati civilizáció legszűkebb klubjába. Az ország tagja lett az Európai Uniónak, miként az EU tagja Burgenlanddal együtt Ausztria, a Felvidékkel együtt Szlovákia, a Muravidékkel együtt Szlovénia, s az EU tagja lesz 2007 január 1-től Erdéllyel együtt Románia. A határokon túl élő magyarság 80 éve megoldatlan problémájának megoldása ezzel ábrándból valósággá válhat. (A Szerbiában és Ukrajnában élő magyarság fájdalmas, de nem megoldhatatlan kivétel ebből a szempontból.)

Az integrálatlanság elmélyülése, a magyar társadalom lelki szétszakadása azért sem tűnhet természetesnek, mert a rendszerváltás előrehaladtával az életszínvonal nőtt, az emberek elérhetősége mind a virtuális, mind a fizikai térben könnyebbé vált, s a szemlélő könnyen arra a következtetésre juthatott, hogy minden rendben van.

Az egymással szemben álló politikai-ideológiai közönségeket elválasztó határok egyáltalán nem világosak. Hitek, sztereotípiák, negatív identitás-élmények választják el egymástól a két csoportot, melyek tagjai ráadásul kölcsönösen azt gondolják magukról, hogy többségben vannak, s a másik csoport kisebbség.

Botrányok, kampányok

Ha a 2006-os évet a hisztéria évének is nevezzük, nem gondolhatjuk azt, hogy a megelőző évek nyugodtak voltak. A rendszerváltást követően minden évnek megvolt a maga emblematikus botránya, mely időről-időre hiszterizálta a közvéleményt. Két botrány között viszonylag nyugodt volt az élet, egészen a 2002-ik évi országgyűlési választásokig. Utcai demonstrációkra időről időre sor került, de annyira soha, sehol nem fajultak el az események, hogy rendőri beavatkozásra kerüljön sor.

A 2002-es választások első fordulójának eredménye hideg zuhanyszerűen hatott a vesztes félre, mely harcos, a média nagyító hatásaival számoló, utcai tömeges megjelenésekre épülő kampányba fogott, ám hiába. A vesztes fél a vereségbe sokáig nem volt képes belenyugodni. Az új kormánynak megalakulását követően szembe kellett néznie utcai tüntetőkkel. A miniszterelnökre sem vártak könnyű napok, s nyilvános megjelenései alkalmával sokszor várták hangoskodók, bekiabálók.

A feszült hangulatot tovább feszítette, hogy 2002 és 2006 között folyamatosan kampányok zajlottak. Alig heverte ki az ország az országgyűlési választások két fordulóját, ősszel jött az önkormányzati választás. Két évvel később a nép véleményét nyilvánított abban a kérdésben, hogy Magyarország az EU tagja legyen-e vagy sem. A pozitív választ követően került

megrendezésre az európai parlamenti képviselőválasztás, s a sor 2005 decemberében egy hisztérikus elemeket nem nélkülöző népszavazással ért véget. Időközben volt még egy köztársasági elnök választás is, melyre ugyan a parlament falai között került sor, de lefolyását nehezen lehetne botránymentesnek nevezni. Minden egyes választást kampány előzött meg.

Kampány idején egyetlen társadalom sem működik normálisan. A kampányok rendszerint nem kedveznek a racionális politikai vitának. A magyar társadalom 2002 és 2004 között gyakorlatilag a permanens kampány állapotában volt. Az egymásra következő kampányok a végletekig kiélezték az ellenzék és a kormányoldal viszonyát. Az utolsó kampány különösen mély nyomokat hagyott, mely a „Ki magyar” kérdés körül forgott. Ez a kérdés ismeretelméletileg hitelesen megválaszolhatatlan, érzelmi erejénél fogva azonban alkalmas, hogy hiszterizálja azokat, akik azt hiszik, hogy ugyanúgy megválaszolható, mint az, hogy mennyi 2X2.

A 2006-os országgyűlési választások

A 2006-os országgyűlési választásokat az ellenzék az előrejelzésekhez képest nagyobb hátránnyal veszttette el, s a verseny voltaképpen már az első fordulóban eldőlt. A kampányban nem sok szó esett a leendő kormány előtt azonnal megteendő feladatokról, inkább a jövőről, a jövő adta jobb lehetőségekről volt szó. A választók ingerküszöbét nem érték el azok a hangok, amelyek arra figyelmeztettek, hogy az ország költségvetésének hiánya tarthatatlan, s a közeli jövőben komoly kiigazításokra lesz szükség.

A politikai hisztéria szabályainak megfelelően az ellenzék nem vett tudomást a vereségről, s híveiben két héten át folyamatosan táplálta a reményt, hogy a választások még megnyerhetőek. A vereség megint hideg zuhanyszerűen érte az ellenzéki pártok győzelmében reménykedőket. A kormányoldal rövid ünneplést követően elhallgatott.

Az új kormány idővel világossá tette, hogy szakítani fog elődei túlköltekező, az ország adósságát növelő politikájával, s az EU elvárásaival összhangban olyan politikát fog folytatni, melynek eredményeként az ország éves költségvetéseiben krónikusan újratermelődő és növekvő hiány már a közeli jövőben radikálisan mérséklődni fog. Ez rövid távon nem népszerű politika, hiszen adóemeléssel és a költségvetés pénzéből táplálkozó intézmények leépítésével, a reáljövedelmek csökkenésével jár.

A változtatások bejelentése nyomán azonnal zuhanórepülésbe kezdett az új kormány és a mögötte álló politikai pártok népszerűsége. A népszerűségvesztés előre látható volt. Előre látható volt az is, hogy ősszel önkormányzati választások lesznek.

Jó reggelt Magyarország!

2006 július 22-én megjelent egy „Jó reggelt Magyarország” c. kiáltvány, melyet a választásokon vesztes párt vezető politikusai küldtek a választóknak az erdélyi Tusnádfürdőről, a 2005-ös népszavazás szempontjából jelképesnek minősülő helyről.

A kiáltvány vissza-visszatérő motívuma a politikai hazugság. Az első bekezdésben arról esik szó, hogy „a politikai hazugságok újra felütötték fejüket hazánkban.” Az aláírók hangsúlyozni kívánják, hogy a modern politikában használatos marketing eszközök használata sosem lépheti át „a hazugság határát”, s azt állítják, hogy „2006-ban, a rendszerváltoztatás óta először, Magyarországon szervezett és nyílt politikai hazugság történt”. A kiáltvány aláírói

nem hagynak kétséget afelől, hogy elítélik a politikai hazugságokat, és felhívják a figyelmet, hogy „Európában politikai hazugságokra nem épülhetnek demokratikus kormányzatok.” Azt sem helyeslik, ha a politikai hazugságok árát a fiatalokkal fizettetik meg, és ezért felszólítanak mindenkit, hogy tegyenek a politikai hazugságok ellen. Minden magyar embert felhívnak, hogy ne engedje, hogy vele fiztessék meg a politikai hazugságok árát.

A kiáltvány utolsó bekezdésében az aláírók egyértelművé teszik, hogy „a politikai hazugságokra épülő egypártrendszer az 56-os forradalom kivégzett áldozatainak búcsúztatásával a Hősök terén bukott meg”, s úgy látják, hogy „50 évvel a forradalom után a szabadság magyar híveinek ismét bátorításra van szükségük.”.

Kognitív egyensúly

A szerzők sehol sem vesződnek azzal, hogy definiálják a politikai hazugság fogalmát, s magától értetődőnek veszik kiinduló tézisüket, miszerint „a politikai hazugságok újra felütötték fejüket hazánkban”. Miközben a szöveg a „hazugság” szót súlykolja, egyidejűleg mintha azt is sugallná, hogy van valahol politikai igazság, mely mindannak ellenkezője, amiről kiáltványukban megrovóan írnak.

A kiáltvány szerzői olyan befogadókra számítanak, akikben manicheus világnézet munkál, mely végletesen jókra és végletesen rosszakra osztja fel az embereket. A jók az igazság, a rosszak a hazugság pártján állnak, s a két tábor között nincs és nem is lehet semmilyen átjárás. Ezt a világnézetet a szociálpszichológia a *kognitív egyensúly* elméletével írja le (Heider, 2002). Az elmélet értelmében az emberekben megállíthatatlanul munkál egy erő, mely arra ösztönzi őket, hogy keressék a jót, kerüljék a rosszat. Ha az emberek azt tapasztalják (ami gyakran megesik), hogy a rossz a jóval vegyül, a Pokol és a Paradicsom összezsúszik, akkor addig csúrik-csavarják a tapasztalatukat, míg az ellentmondást ki nem iktatják. E világnézet szerint a tolvaj Jean Valjean sosem javulhatott volna meg, de a nemes gondolkodású Raszkolnyikov sem követhette volna el gonosztettét.

A kiáltvány megjelenésekor senki sem tudta, hogy a választásokon nyertes párt május 26-án zárt ülést tartott, melyen a miniszterelnök beszédet mondott, s a beszédben önmardosó hangnemben, a kognitív egyensúlyt sértő módon esett szó a hazugságról, mint olyan kommunikációs gyakorlatról, melynek a jövőben véget kell vetni.

Pánik

Telt-múlt a nyár. A köztársasági elnök október 1-re tűzte ki az esedékes önkormányzati választásokat, ami azt jelentette, hogy szeptember 1-én kezdődik majd a kampány. Az újonnan összeült parlament hallani sem akart egy olyan törvénymódosításról, mely elcsúsztatna volna az önkormányzati választásokat, hogy ne interferáljon a két kampány.

Augusztus 20-án este Budapest népe kitódult a Duna partjaira, hogy megnézzék az e nap estéjén minden évben szokásos tűzijátékot. A tűzijáték el is kezdődött, de pár perc után a fővárosra lecsapott egy iszonyatos vihar, mely pánikot okozott a partra tódult tömegben. Többen meghaltak, sokan megsérültek.

A köztelevízió csődöt mondott, miként a kereskedelmi televíziók is képtelenek voltak megoldani a megfelelő tájékoztatást. Egyedül a Hír Televízió állt a helyzet magaslatán, melynek kamerája mindenütt ott volt, ahol a pánik tépte emberek menekültek, szenvedtek.

A lezajlott eseményeket követően vita kezdődött a felelősségről. Kérdések fogalmazódtak meg arról, hogy a vihar közeledtét közlő meteorológiai előrejelzés ismeretében miért nem fűjték le a rendező szervek a tűzijátékot, ami talán megelőzhetné volna a pánikot. A vita nem hozott semmiféle eredményt, de annyi mindenképpen kiderült, hogy a főváros készenléti szervei készületlenek nagy tömegesemények kezelésére, leszámítva a mentőket, melyek példásan szállították, s a kórházakat, amelyek példásan ellátták a sérülteket.

Egy MEH főosztályvezetőt és egy meteorológiai intézeti beosztottat leszámítva felelőst nem találtak. Az események egyes megfigyelőiben az a benyomás támadhatott, hogy a kormány nem képes adekvát reagálásra váratlan, nagyszámú embert érintő, aktuális beavatkozást igénylő, katasztrófa jellegű események bekövetkezésekor.

Így érkezett el szeptember 17-e, mely ugyanolyan vasárnapnak ígérkezett, mint a többi. Kellemes őszi nap volt, a családok kirándultak, a politikusok kampány rendezvényeken vettek részt.

Kommunikációs bomba

Ezen a napon bombaként csapott be a nyilvánosságba egy beszédrészlet, mely a kormányfő saját hangján kijelentéseket tartalmazott, melyek szerint a kormány a választásokat megelőzően nem csinált semmit, s a választásokon győztes nagyobb kormánypárt nem tárta fel az igazságot az ország tényleges állapotáról a választóknak, helyette hazudott. A beszéd május 26-án hangzott el a balatonöszödi kormányüdülő tárgyalójában a nagyobb kormánypárt frakciójának zárt ülésén, ahonnan valahogyan kikerült, hogy azután az önkormányzati választások finisében egy párperces részletét mindenki hallhassa. A szenvedélyes és őszinte hangvétellő beszédrészletről kiderült, hogy előzetesen megválták, miáltal a hazugság-motívum jelentősen felerősödött.

Másnap drámai folyamatok indultak el. Tömeg gyűlt össze a Kossuth téren, gyújtó hangú beszédek hangzottak el, s éjszaka a tömeg megostromolta majd bevette a közeli Szabadság téren a Magyar Televízió épületét. A rendőrség eleinte ellenállt, majd feladta az ellenállást. A Hír Televízió folyamatosan közvetítette az eseményeket, éppen úgy mint augusztus 20-án. A többi televízió most sem állt a helyzet magaslatán, későn kaptak észbe.

Ezt követően egészen október 23-ig minden nap történt valami az utcán, melyre a rendőrség egyre elevebben reagált. A televíziók a régebbi események valamint a frissen történő események képeit bőségesen adagolták, ami felnagyította az események jelentőségét, hozzájárulva a társadalmi látásviszonyok megzavarodásához. A közvetítésbe bekapcsolódott a nemzetközi média is, melynek következtében drasztikusan visszaesett a főváros idegenforgalma, hiszen az égő televíziós székház, az éjszakai rendőr attackok és a tüntető tömeg láttán sokan arra gondolhattak, hogy Budapest nem biztonságos hely.

Az önkormányzati választások a kormánypártok visszaesését, és az ellenzék térnyerését eredményezték, ami utcai harcok, és tömegdemonstrációk nélkül is mindenképpen bekövetkezett volna, hiszen a nyári közvélemény-kutatások a lakosság csalódottságát és reményvesztését mutatták, amit a bejelentett adóemelések és áremelések ismeretében nem lehetett meglepőnek tartani.

Két valóság

A két politikai tábor között jelenleg is zajlik a harc az események értelmezéséért. Két egymást kizáró valóságkonstrukció keletkezett. Az egyik értelmezés szerint a *Gonosz* harcol a *Jó* ellen, s a *Jó* feladata a *Gonosz* erőinek megállítása. A másik fél szerint az *Alkotmányon kívüliség* harcol az *Alkotmányos Rend* ellen. A vita már csak azért sem vezethet eredményre, mert a kétféle valóság konstrukció egymástól teljesen eltérő előfeltételekre épül. Az erkölcs vitatkozik a joggal.

A lét hallgat.

Hivatkozás

Bibó I. Az európai egyensúlyról és békéről. In.: Bibó I. (1985) Válogatott tanulmányok. 1935-1944. Budapest: Magvető Könyvkiadó, 295-635.

Heider, F. 2002. A személyközi viszonyok szociálpszichológiája. Budapest: Osiris